

Restauratie van de Hemonybeiaard

“De beiaard van Middelstum leren kennen is hem in het hart sluiten. Niet de grootte of de zwaarte van de klokken spreekt hier tot de verbeelding, maar de pure kwaliteit van hun klank.”

Deze woorden schreef adviseur Henk Verhoef in zijn restauratierapport, mei 1995.

Vorbereidingen op de restauratie

Eind 1992 constateert de firma Eijsbouts dat een restauratie noodzakelijk is. Dit bevreemdt de kerkvoogdij. Jarenlang is het instrument immers in een vast onderhoudscontract gecontroleerd en nu is dan ineens een grote restauratie noodzakelijk? Maar dat er wat moest gebeuren, was duidelijk. Er werd geconstateerd dat ophangbouten verroest waren en dus spanning in de kop van de klokken konden veroorzaken. *“Waardoor ze op den duur zullen barsten”*, schreef de firma Eijsbouts met gevoel voor humor. Ook bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd een restauratie van dit unieke carillon noodzakelijk geacht en ook volledig subsidiabel gesteld (jan. 1993). Er wordt een aanvraag voor subsidie bij de gemeente Loppersum ingediend voor het restauratiebedrag van f 87.702,-

Klavier en enkele kronen uit 1949

Volgens het meerjarenplan van de gemeente Loppersum kon subsidie pas in 1997 worden verstrekt, maar daar kon het carillon natuurlijk niet op wachten. De roestvorming was dusdanig dat beiaardier Derk Smit, in overleg met de kerkvoogdij, de bespeling in 1994 stil legt. Op 10 december 1994 is er een studiedag van de Nederlandse Klokkenspel Vereniging in de Zuidertoren te Amsterdam, dit n.a.v. de authentieke restauratie van het Hemonycarillon aldaar. Derk Smit bezoekt de studiedag en raakt onder de indruk van recente ontwikkelingen.

Op 19 december 1994 wordt de Adviescommissie van de Nederlandse Klokkenspel Vereniging benaderd. Zo ging dat vroeger. Eerst komen de klokkengieters zelf met offertes, op basis waarvan subsidie wordt aangevraagd, daarna worden de deskundigen er bijgehaald. De kerkvoogdij stuurt in februari 1995 naar de pers en andere betrokkenen het bericht dat het carillon nu zwijgt. De tamtam is in werking gezet. De noodklok is geluid.

De plannen worden gewijzigd. Het uitgangspunt verandert: het wordt een authentieke restauratie, dus een restauratie waarbij het 17de-eeuwse instrument het uitgangspunt is. De restauratie blijkt ineens bijna twee keer zoveel geld te kosten. De druk wordt opgevoerd. De restauratie moet snel worden uitgevoerd want de klokken kunnen barsten. Er moeten foto's komen hoe het vroeger geweest is. Mei 1995 is het rapport van de adviescommissie klaar, bestaande uit een totaal overzicht van de geschiedenis, de uit te voeren werkzaamheden en een goede onderbouwing van de uitgangspunten. Restauratiekosten van het handspel worden begroot op f 113.359,-; de kosten voor de speeltrommel, die ook volgens de adviescommissie

gerestaureerd moet worden, worden op f 84.914,- begroot. In totaal dus f 198.273,-. Er was ineens een gat van meer dan honderdtienduizend gulden.

Er worden in oktober 1995 knopen doorgesneden. Besloten wordt de trommel niet te restaureren, maar het bandspeelwerk te reviseren. De firma Petit & Fritsen is de goedkoopste en hun wordt de opdracht gegund. In december krijgen alle partijen hun opdrachtbrieven in de bus. Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen in Groningen en Drenthe werkt de formele zaken vakkundig af.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg tekent bezwaar aan dat de trommel niet wordt gerestaureerd. De kerkvoogdij stelt zich op het standpunt dat voor het kostbare versteken in de toekomst geen geld beschikbaar is. Er wordt door de SBKGD een compromis bereikt: het bedrag van de speeltrommel op de begroting te laten staan, maar dit in een later stadium uit te voeren. Er zou dan in de toekomst (bijvoorbeeld in de volgende ronde, dus na 2002) aanspraak gemaakt kunnen worden op subsidie.

Overall wordt gepoogd geld los te peuteren. Zo wordt gedacht de jaarlijkse onderhoudssubsidie van de gemeente Loppersum van f 5000,- ook voor de restauratie te kunnen gebruiken. Het carillon lag immers in 1995 stil en dat geld kon toch ook best voor het carillon worden gebruikt?!

In april worden weer nieuwe opdrachtbrieven verstuurd. Aan klokkengieter Petit & Fritsen wordt tevens gevraagd de datum door te geven wanneer de klokken uit de toren zullen worden gehaald, met het oog op de pers. De kerkvoogdij laat in mei 1996 een brief uitgaan aan alle inwoners van Middelstum en Toornwerd om geld in te zamelen. Op het totale bedrag van f 151.000,- komt men nog f 25.000,- te kort.

De restauratie 1996-1997

Deze moet als zeer succesvol worden gekwalificeerd. Door een uitstekende samenwerking tussen opdrachtgever, adviseurs, beiaardiers, Rijksdienst en andere betrokkenen, is het maximale bereikt. Dit ging echter niet altijd van een leien dakje. Er waren nogal wat problemen te overwinnen, want een restauratie zoals die in Middelstum is uitgevoerd is een unicum. Een terugkeer naar een 17de-eeuwse inrichting stuit in den lande op veel verzet. Voorstanders van moderne speelinrichtingen bekritisieren restauraties zoals die te Amsterdam (Zuidertoren), Amersfoort (Onze Lieve Vrouwetoren) en Middelstum zijn uitgevoerd. Veel beiaardiers zien er een stap terug in. Waarom mag een Hemonybeiaard niet de best denkbare tractuur hebben, het meest ergonomische klavier met de meest verfijnde snuffjes op het gebied van toucher en geluidsdemping? Zo stelden sommigen. Sommige beiaardiers wisten niet eens waar Middelstum lag. De adviseurs hebben dan ook heel wat over zich heen gekregen aan kritiek, maar gelukkig hebben ze zich er niet door laten afleiden.

Ook besloot de Adviescommissie van de NKV (Arie Abbenes, Henk Verhoef en Bob van Wely) niet meer onder de vlag van de vereniging te opereren, maar zelfstandig verder te gaan. Eén van de voornemens van het nieuwe NKV-bestuur was het aan banden leggen van commissies. Restauraties, zoals uitgevoerd in de Zuidertoren te Amsterdam en de op handen zijnde restauratie in Middelstum - nota bene ondersteund door de Rijksdienst - zouden in de toekomst onmogelijk worden. De adviseurs gingen op persoonlijke titel verder. De condities bleven dezelfde. Dit gaf voor Middelstum dan ook geen problemen op een paar knulligheden na. Zo was met de adviseurs overeengekomen dat het eerste rapport voor f 700,- zou worden geleverd. Het bestuur van de NKV bracht na de breuk ineens f 750,- in rekening. Wie betaalt het verschil, te meer daar was afgesproken dat de rapportkosten bij de eindafrekening in mindering zouden worden gebracht?

Voor de kerkvoogdij is de belangrijkste gedachte zo goedkoop en eenvoudig mogelijk te werk te gaan, zodat met name het onderhoud in de toekomst betaalbaar zou blijven. Derk Smit en ondergetekende zijn vanaf het begin direct ge-charmeerd van het broeksysteem als tractuur. Dit is de meest lichte tractuur die er bestaat. Er zijn geen draai-ende, dus aan slijtage onderhevige onderdelen. De ver-binding tussen toets en klepel wordt d.m.v. getwist rvs-draad tot stand gebracht en heeft een heerlijke speelaard tot gevolg. Natuurlijk loop je gevaar dat als je heel wild speelt, de draden gaan slingeren en de klepel dus moeilijk onder controle is te houden, maar in de praktijk valt dit reuze mee.

Ook de keuze voor smeedijzeren klepels en een oud-Hollandsklavier valt bij iedereen goed. *“Het algemene karakter van de beiaard zal onmiskenbaar dat zijn van de 17de eeuw”. “Maar de voornaamste reden voor de Adviescommissie van de NKV om ook hier te pleiten voor een authentieke restauratie is eenvoudig dat zij ervan overtuigd is dat de Hemonyklokken erna eerst goed tot hun recht zullen komen.”* Schreef Henk Verhoef, als adviseur.

Broeksysteem

In juni 1996 worden de klokken met een hoogwerker naar beneden gehaald en start feitelijk de restauratie. De klokken worden naar Aarle-Rixtel getransporteerd waar ze door Koninklijke Petit & Fritsen zullen worden gerestaureerd. Sommige worden van nieuwe kronen voorzien. Er worden nieuwe leeuwenkopjes gegoten. Een corrosiewerende bescherm laag uit de jaren 70 (CRC) wordt door schoonspoelen verwijderd. Alles met de grootst mogelijke voorzichtigheid uitgevoerd. Nadrukkelijk wordt steeds opnieuw benadrukt dat de klokken niet mogen worden herstemd, maar dit blijkt ook niet nodig te zijn. De reeks toont nog steeds nauwelijks afwijkingen t.o.v. de veronderstelde zuiverheid in de 17de eeuw. De klokken worden aan nieuwe messing brugstaven gemonteerd. Er zijn geen nieuwe gaten in de klok geboord.

Orgelbouwer Albert de Graaf, die ook het klavier voor de Amersfoortse Hemonybeiaard had gemaakt, krijgt opdracht een nieuw klavier, naar oud-Hollands model, te maken. Dit kost veel meer tijd dan was voorzien, met als gevolg dat de beiaard eerst alleen automatisch bespeelbaar kan worden gemaakt.

De klepels worden in Duitsland gesmeed door de firma Kurtz te Hasloch. Dit gaf achteraf nogal wat problemen, want de gewichten correspondeerden niet met de opgegeven getallen. Enkele klepels zijn onder de arm meegenomen naar een plaatselijke slager om ze exact te kunnen wegen. Er waren klepels bij die een afwijking van meer dan 60% t.o.v. de voorgestelde reeks vertoonden. Ook zijn de klepels getest op Brinellhardheid. Als klepels te hard zijn beschadigen ze de klokken. De geteste klepels bleken keurig te voldoen aan de toegestane waarde.

Na het eerste verzoek van de kerkvoogdij brengt de bevolking ruim f 12.000,- op. Diverse instellingen zoals het Prins Bernhard Fonds en het Scholtenfonds hadden ondertussen ook al bedragen beschikbaar gesteld, maar men komt in december 1996 toch nog geld te kort. Er volgt een tweede actie. De provincie Groningen stelt f 15.000,- beschikbaar. Het tekort van de kerkvoogdij bedraagt uiteindelijk niet meer dan f 1724,39.

Ondertussen was in Amersfoort de Hemonybeiaard uit 1658 gerestaureerd. Ervaringen daarmee opgedaan – zowel positieve als negatieve – scherpten Derk Smit en ondergetekende om de adviseurs voortdurend met kritische vragen te bestoken. Zo is er kritiek op de hoeveelheid moderne materialen en op de verwerking daarvan. Bij een authentieke restauratie verwacht je dat alles authentiek wordt uitgevoerd, maar dat bleek niet haalbaar. Er zijn daarin door de adviseurs duidelijke keuzes gemaakt, die met name voor ondergetekende in het begin moeilijk te accepteren waren. Klein voorbeeldje: de brugstaven zijn in messing uitgevoerd, terwijl in de 17de eeuw natuurlijk gewoon ijzer werd gebruikt. Hier is gekozen voor duurzaamheid en niet voor zuiver kopiëren.

Nu kan worden gesteld dat de keuzes zeer verantwoord zijn geweest, want er is sinds de restauratie niet of nauwelijks onderhoud aan de beiaard uitgevoerd. Het is niet nodig gebleken; alles werkt nog steeds uitstekend.

De conclusie kan zijn: een zeer geslaagde restauratie!

© Henk Veldman
9 oktober 2014

